

Rozpolcená doba, rozptýlené životy
za druhé světové války a studeného míru

ARGO

Daniela Grollová-Spenser

Předmluva (Jiří Suk) / 15

Úvod / 21

DÍL I

1. Zárodky katastrofy / 27

Anna / 30

Vilém / 32

Praha / 34

Zmrzačená země / 37

2. Cesta do neznáma / 43

Uprchlíká krize / 45

Útěk / 47

Vylodění / 52

Hrad Edmond / 56

Válka v plném proudu / 62

Konec bezpečného přístavu / 64

3. Odchod na bojiště / 67

Klub československo-britského přátelství / 69

V Ženských pomocných sborech při letectvu / 73

Služba „Y“ / 76

Konec války / 82

DÍL II

4. Život v pekle / 91

Odjezd / 93

V otroctví / 95

Osvětím / 100

Odklizení sutin / 103

Osvobození / 105

5. Plavba do Palestiny / 113

Odjezd / 117

Dunajská trasa / 122

Loď Sakarya / 129

Atlit / 133

6. Válečným zajatcem / 139

Do armády / 141

Debakl v Kalamatě / 145

Zajetí / 147

Dřina pro nepřítele / 155

7. Návrat do vlasti / 161

Na pochodu / 164

Osvobození / 166

Plavba z Palestiny / 176

DÍL III

8. Padesátá léta ve stínu smrti / 181

Návrat domů / 183

Znepokojivé změny / 189

Soužení / 198

V pasti / 207

9. Novinářem za lepší zítřek / 213

Rodina / 216

V armádě / 221

Na krátkých vlnách / 223

Televizní celebritou / 230

10. Rozdrcené naděje / 245

Vysílání iluze / 247

Vysílání konce jedné éry / 263

DÍL IV

11. Na křižovatce / 271

Odchod do prázdna / 273

Emigrace / 283

Usilovná práce v Cavershamu / 290

Bdělost v cizině / 294

12. Most přes hranice / 301

Poslání / 304

Charta 77 / 315

Fenomén Gorbačov / 330

DÍL V

13. Zpět do rodné země / 341

1989: *annus mirabilis* / 344

Příjezd / 353

Epilog / 363

Poděkování / 371

Prameny a bibliografie / 377

Rejstřík / 400

Při četbě této knihy mě znovu napadlo, že historie světa je neviditelnou historií rodin. Dovolte mi začít jinde, zážitkem zvědavého pozorovatele. Před několika lety jsem navštívil židovský hřbitov v Havlíčkově Brodě, využívaný v letech 1890–1942. Mou pozornost přitáhl nápis na náhrobní desce studenta práv T., jenž zemřel v březnu 1908 ve dvaadvacátém roce svého života: „Quem deus amat, juvenis moritur.“ Koho bůh miluje, umírá mlád. Poznal jsem výrok řeckého dramatika Menandra, v němž se ovšem nemluví o Bohu, nýbrž o bozích, a pomyslel jsem si, že ti, kdo nechali nápis do černého mramoru vyrýt, asimilovaná židovská rodina z někdejšího Německého Brodu, uvažovali možná tak, že se na tomto místě nepatří mluvit o božstvu v množném čísle, o pohanských bozích, a proto vzdálené echo antického autora, které je oslovilo v jejich zármutku i naději, upravili.

Zvědavost mě přiměla zadat jméno T. do vyhledavače a k mému překvapení se mi otevřela komentovaná genealogie jeho rodiny a v jejím světle dostal epitaf nový význam, o němž však tehdejší truchlící pozůstalí nemohli nic tušit. Ten, který zemřel mlád, vyhnul se hrozným událostem a koncům, které měly v rozbíhajícím se století potkat nejen jeho rodinu. Bez ohledu na to, zda dopuštěním nevyzpytatelných bohů, v neproniknutelné ekonomii spásy jediného Boha, nebo

složitou souhrou politických a sociálních silokřivek. Zesnulý mladík měl tři bratry: jeden zmizel v první světové válce na východní frontě a byl prohlášen za mrtvého, zbylí dva byli zavražděni nacisty v Osvětimi, s nimi jejich manželky, dvě dcery a syn. Pouze dva synové zavražděných otců a matek unikli jisté likvidaci, podle strohých údajů lze soudit, že o vlásek. A dcera jednoho z nich pořídila záznam, aby uchovala jména své rodiny v paměti světa. Na tyto stopy lze v propojeném světě narazit bez většího úsilí.

Napadlo mě, jak by vypadaly dějiny, kdyby každá rodina měla pečlivého kronikáře. Jejich leitmotivem by bylo, jak prošly dobou, jak se jejich příslušníkům podařilo využít nabízených možností, šancí, výzev; zda se dokázaly vyhnout hrozbám, neštěstím, katastrofám a čím za to musely zaplatit. Jiná otázka by zněla: Jaké rodiny mohly projít všemi zákrutami dějin hladce? Téma spíše pro velké středoevropské vypravěče Thomase Manna, Heimita von Doderera, Karla Poláčka či Arnošta Lustiga.

Nebo pro dobrou historičku. Daniela Grollová-Spenser vypráví příběh své rodiny na pozadí stejných determinant, které určily osud T. a mnoha dalších židovských rodin. Je historička, nejen rodinná kronikářka a genealožka. Odborná erudice pro moderní dějiny se u ní pojí s poutavým vyprávěním, přesvědčivou charakteristikou lidí, míst a událostí, citem pro dramatický spád a přesný střih. Svou rodinnou historii ve třech generacích takto pozdvihuje k událostem Evropy a světa.

Vypráví, protože musí. Dvacáté století se chronologicky vzdaluje a evidentně klesá imunita před tím hrozným, co se v něm stalo. Moje generace, spojená s rokem 1989, se domnívala, že poučení z katastrof tohoto věku už nelze přeslechnout a vyvolávání zlých duchů bude jen okrajové a narazí na zeď poučeného odporu. Mýlili jsme se. Naše nynější krize a velká nejistota vykazuje řadu obecných i konkrétních znaků krizí nedávné minulosti – zaslepené vědomí a falšování skutečnosti, zkorumpovanost elit a sociální nerovnosti, nesoulad mezi technologickým pokrokem a kapacitou lidského vědomí atd. Svět kaleidoskopicky pableskuje na displejích telefonů a počítačů a v této hyperkonektivitě se rozpouští schopnost orientace v současnosti a tím pádem také v minulosti. Anebo naopak?

Realistické, pravdivé, odpovědné vyprávění se proti záměrným manipulacím a obyčejnému papouškování zdá být strašně staromódní a křehké. Ale dokáže oslovit, je-li silné. Tato kniha to dokáže. Autorka disponuje osobní zkušeností emigrantky, která má odstup od rodné

země i svých nejbližších, což může být dobré k tomu, vrátit se k nim odjinud, zdaleka, poučena jinými kraji a mravy, a lépe jim porozumět. Domov a rodina nejsou v této knize samozřejmostí, jsou krajně nejisté, vsazené do odstředivých a dostředivých proudů, velkých odlivů a přílivů.

Časem knihy je celé 20. století. Začíná soumrakem rakouské střední Evropy jako „světa včerejška“ (Stefan Zweig) a pokračuje přes další velké otřesy, nezacelené trhliny, zbořené a nově postavené mosty do globální sítě století následujícího, které začalo už v roce 1989 pádem sovětského impéria a koncem studené války. Rodinný příběh začíná cestou za lepším, z Východu na Západ, za mnohoslibným pokrokem, který se však stane pastí. Autorka-průvodkyně nás vede cestami, po nichž bychom se nejspíš sami nevydali. Jsou to zvláštní neklidné a klikaté cesty. Nadějně odchody a příchody se mění v úteky, přesuny, transporty – pěšky, vlakem, po vodě.

Jevištěm dobrovolných i vynucených pohybů sem a tam je Evropa v celé své šíři od východního pobřeží Středozemního moře až k Atlantskému oceánu. Na jejím teritoriu se křižují cesty jako dráhy osudu se všemi druhy strádání a utrpení, ale také s nadějí a odhodláním vydržet a jít dál, byť cíl je zastřený a navigace v bůhvíjakých rukou.

Ústřední postavou odchodu a návratů je autorčina matka Ruth, ale její životní příběh není dominantní, kniha je věnována dalším rodinným příslušníkům a spřízněným aktérům. Rodina přichází z Haliče do Čech a zabydlí se tu. Po nástupu nacismu Ruth se svým otcem uniká před tušenou likvidací přes Krakov do Anglie. Ruthina matka Anka zůstává v Čechách a její nucená cesta vede do Terezína a Osvětimi, podaří se jí přežít a s dalšími otroky a otrokyněmi je hnána do rozbombardovaného Hamburku k odklizení trosek. Z Bergen-Belsenu, kam za ní dorazí Ruth z Anglie, se pak v zuboženém stavu vrací opět oklikami do Prahy. Ruthin budoucí první manžel Kurt prchá z Čech jihovýchodním směrem do Palestiny. Vstupuje do britské armády, jejíž oddíly jsou postupně poraženy německými jednotkami v Řecku; po komplikované a zdoluhavé plavbě a vojenském fiasku musí absolvovat pozemní transport do zajateckého tábora v hornoslezském Lamsdorfu, další vynucenou cestu, tentokrát zpátky do střední Evropy s velmi nejistými důsledky. Po válce ho demobilizace žene zase zpět na jihovýchod a pak znovu do Prahy. Téměř žádné z mnoha míst a s nimi spjatých dobových reálií, o nichž se pojednává, není v knize pouhým jménem, autorka je opatřila přiléhavou historickou vysvětlivkou a příběhem. Rozptýlená

rodinná odysea se tak odehrává v prostředích, jež jsou podána velmi živě jako v atraktivních filmových záběrech.

Mnoho dějů se odehrává na cestě a je v řádu věcí, že autorčini rodiče se seznámí ve vlaku, na typickém *nemístě*. Už je po válce, vlak míří domů, návrat do osvobozené vlasti je otevřený. Začíná nové dějství společenského i rodinného dramatu. Únik z nacistické pasti je vstupem do pasti bolševické. Autorka líčí, jak je snadné z pekla války a holocaustu spočinout v myšlenkách na komunistickou utopii. Budování socialismu se po zhroucení všech jistot stává celkem snadnou volbou, možná v tom svoji roli hraje i touha po velké rodině, když ta malá prošla dějinami s takovými ztrátami.

Hloubkou knihy je citlivé nakládání se (s)vědomím jedinců, k němuž lze přistupovat jen s tím, že každý člověk nejenže si uchovává svá tajemství, ale sám je tajemstvím, a to i pro své nejbližší. Někdo o traumatech vypráví hodně, ale nikdy nevypráví vše, protože historické vítězství nad velkým zlem nemusí být osobním vítězstvím nad silami osudu a vlastními slabostmi. Citlivá historička šetří s introspektivními komentáři a místo nich v účelné zkratce, vydestilované z ohromujícího množství zdrojů, ukáže, v jakých dilematech se její postavy nacházely, čím vším musely projít. Mlčení jejích postav je tak citlivě nasvíceno odjinud, aniž by bylo narušeno jejich tajemství.

Autorka-dokumentaristka však nevynechává ani ty životní zápletky, které neslouží jejím postavám ke cti a v jejich vyprávěních byly potlačeny. Mám na mysli především události zaznamenané ve spisech bezpečnostních složek. I tady je ovšem třeba zvláštní citlivosti, neboť tajné služby mají zájem především o lidi s výjimečnou a spletitou osobní historií, nevěděními zkušenostmi, jazykovými znalostmi a kontakty do zahraničí. Takoví lidé jsou vystaveni větším tlakům než lidé usedlí, bez vzrušivé osobní a rodinné historie. Práce s materiály tajné politické policie v této knize je inspirativní z metodického i morálního hlediska.

Tato zkoumání se týká Ruth a jejího druhého manžela a životního partnera Vladimíra Toska, jehož tragickou rodinnou historii autorka vylíčila se stejnou citlivostí. Mladý Vladimír uniká před nacismem, jeho rodiče zůstávají a jsou zavražděni v koncentračním táboře. Také on se vrací do Československa jako přesvědčený socialista; stává se televizním novinářem a moderátorem, viditelnou postavou liberálních šedesátých let a dramatu pražského jara 1968. Po srpnové invazi s Ruth znovu ze země odcházejí – opět na Západ, do Londýna a do Říma. Jejich posrpnová emigrace se částečně mění v příběh exilové socialistické opo-

zice kolem časopisu *Listy* vydávaného v Římě Jiřím Pelikánem. Druhá emigrace potvrzuje existenci v „bezednu“, jak o ní píše filozof Vilém Flusser ve stejnojmenné biografické črtě. Domov je všude a nikde.

Rok 1989 přivede Ruth (Vladimír se pádu sovětského impéria nedožije) podruhé z emigrace do osvobozené vlasti. Osvobozené od koho? Od Rusů? To jistě, ale i od sebe samých a našich nevstřebaných historií malých i velkých? Tentokrát nejsou levicoví exulanti vítáni s otevřenou náručí a nová hodina „nula“ jim nepatří. Kolo historického účtování se pootočilo. V roce 1989 se zdá, že jakýkoli (socialistický) kolektivismus je nadobro vyřízen, podobně jako měl být vyřízen (buržoazní) individualismus v roce 1938, respektive 1948. Ale také v „roce zázraků“ 1989 chystá historie své další lsti a pasti, tentokrát na důvěřivce v liberální konec dějin. To už ti, kdo prožili protivenství celého uplynulého století, mohou jen ironicky glosovat. Pro ně dějiny opsaly celý jeden kruh ve své spirále.

V čem spočívá *gros* této pozoruhodné knihy? V zaujetí a porozumění pro paradoxní proplétání individuálních, rodinných a společenských rovin, které tvoří živé dějiště dějin. Je to práce zcela realistická, a přitom si uchovává citlivost pro určitá tajemství osobní i nadosobní, pro jistou osudovost, v níž někdy mohou uvěřit i zarytí skeptici a deterministé. Poslední věc, která mě napadá, je, že příběh vlastní rodiny může být napsán, nebo zapomenut. V tomto případě byla první volba ta správná.

Jiří Suk

druhý. Přidělili ji ke zkušenému leteckému elektrotechnikovi, jemuž chodila v patách, nosila mu brašnu na náradí a podávala mu nástroje, které potřeboval během opravy. Byla to důležitá, leč nepřiliš zajímavá práce. Ruth toužila po něčem významnějším.¹⁵

Služba „Y“

Ruth vstoupila do WAAF poté, co byli Němci poraženi u Stalingradu v únoru 1943 a vyhnáni z Afriky a Sicílie. Tyto německé porážky přinesly skutečný obrat ve válce ve prospěch Spojenců. RAF přešla do ofenzivy s nálety zaměřenými na německé průmyslové oblasti. V březnu 1943 to byl Berlín, potom Kruppovy továrny v Essenu, poté následovalo zničení velké části Hamburku, druhého největšího německého města.

Ruth chtěla sehrát v těchto důležitých událostech svou roli. Během jednoho ze svých dnů volna v Londýně, kdy se procházela ve své modré uniformě WAAF s československými „výložkami“ hrdě vystavenými na ramenou, se zatoulala do jedné kavárny. Tam potkala ženu téhož věku v podobné uniformě a daly se na toaletě do řeči. Umí Ruth německy? Ano. Je to její mateřština. „Nemůžu ti říct, co děláme,“ zareagovala její nová známá, ale doporučila jí, aby se hlásila u svých nadřízených a informovala je o své znalosti němčiny.¹⁶ Pak šlo všechno ráz na ráz.

Komise pro výběr na ředitelství WAAF v Londýně provedla s Ruth pohovor. Ruth podstoupila řadu zkoušek a byla přijata na místo, kterému se v řeči britské tajné služby říkalo Služba „Y“ („Y“ Service). Tato iniciála byla odvozena ze dvou slov, *wireless interception* (bezdrátové zachycení), „wi“ neboli „Y“ v angličtině. Mínilo se tím zachycení radiogramů, zašifrovaných německým strojem Enigma, vysílaných německým letectvem, námořnictvem nebo pozemním vojskem. Tento kód britští matematikové, šachisté a luštitelé šifer v roce 1940 prolomili.¹⁷

V případě německého letectva se tajná sdělení používala ke komunikaci mezi pozemními řídicími středisky a piloty, mezi hlavním velitelstvím a divizemi a mezi válečným námořnictvem a letectvem. Jednalo

¹⁵ R. T., kazeta 016, ŽMP.

¹⁶ Ruth Tosková, USC Shoah Foundation Institute, Praha, 23. září 1996, cívka 1.

¹⁷ SINCLAIR MCKAY, *The Secret Life of Bletchley Park: The WWII Codebreaking Centre and the Men and Women who Worked There*, Aurum, London 2010.

se o nesmírně citlivou záležitost, a tak byly pro Službu „Y“ zprvu angažovány pouze Angličanky nebo Irky, dcery nebo neteře diplomatů a novinářů. Uměly německy z dob, kdy pobývaly s rodiči v německy mluvících zemích. S pokračováním války bylo zapotřebí rodilých německých mluvčích, které znaly krajové přízvuky a dialekty, bez ohledu na svůj původ a postavení v této třídně rozdělené společnosti. A tak byly Ruthinými nadřízenými Angličanky a jejími kolegyněmi uprchlice z okupovaných zemí, jako byla ona: z Norska, Rakouska, Dánska, Řecka, Nizozemska, Belgie, Polska a mnohé z Československa. Cizinky se musely z bezpečnostních důvodů prověřovat. Ruth při prověrcce obstála.¹⁸

Činnost „Y“ u RAF probíhala na stanicích umístěných porůznu jak v Británii, tak v cizině. Prováděly ji hlavně ženy obdařené vynikajícím sluchem a klidnou povahou. Jejich práce spočívala v zachycování a zaznamenávání pohybů německých bojových pilotů a rozhovorů jak mezi nimi, tak s jejich pozemními řídicími pracovníky a radiogramů posílaných z německých letišť. Bylo nutné umět pracovat pod tlakem, mít trpělivost a čekat dlouhé hodiny, až nepřátelská stanice vydá nějaký zvuk, pak otáčet rádiovými knoflíky, dokud nebude slyšet rozpoznatelné sdělení, zůstat ve střehu i za cenu, že se naruší pravidelné stravování a spánek. Ženy byly vycvičeny v Morseově abecedě a bezdrátových postupech ke zkoumání rozhlasových vln při provozu nepřátel a k rozpoznávání jejich záměrů. Zásadní byl bleskový překlad narychlo zapsaných poznámek do srozumitelné řeči na nalinkovaném bloku papíru normálním písmem a rychlá komunikace s piloty RAF. Odposlouchávací stanice hned vedle leteckých základen umožňovaly RAF rychle napadat nepřítele, zabraňovat jeho pronikání do britského vzdušného prostoru a blokovat některé bombardovací akce. Sdělení také sloužila ke sběru informací o nepřátelských obranných zařízeních, poskytovala technické údaje k plánovaným akcím, vysvětlovala fungování rádiových protiopatření a uváděla informace o nepřátelských navigačních pomůckách. Relativně nová technika radiolokátoru neboli radaru umožňovala rozpoznání letadel na vzdálenost stovek kilometrů a odlišení nepřátelských letadel od vlastních, tedy německých messerschmittů a junkersů od britských spitfirů a hurricanů. Radar umožnil dostat britské letouny do vzduchu rychle tak, aby zachytily, napadly

¹⁸ AILEEN CLAYTON, *The Enemy is Listening*, Ballantine, New York 1980, s. 39n.; R. T., kazeta 016, ŽMP.

a sestřelily nepřátelská letadla. Byl to zároveň souboj důvtipu. Ideálním výsledkem bylo dopadnout nepřátelské piloty živé, aby bylo možné provést výslech. Za tím účelem byli zachraňováni i z moře. Posluchačky z WAAF byly blízko bojovým operacím, takže cítily, že slova o jejich válečném úsilí nejsou žádné fráze a že na tom, co dělají, záleží.¹⁹

Vstupem do této služby byla Ruth povýšena do hodnosti seržantky a dostala vyšší plat. Poslali ji do jedné odposlouchávací stanice a pravidelně ji přesouvali z jedné do druhé – do Hawkinge, Canterbury, West Kingsdownu –, ležících v hrabství Kent v jihovýchodní Anglii, kde měla RAF hlavní základnu, střežící přístupové cesty k Londýnu.²⁰ Bylo to Ruthino známé území, protože tady bydlela krátce po příchodu do Anglie před čtyřmi roky. Tehdy jí bylo třináct, teď sedmnáct a už se sžila s novým prostředím.

Každá odposlouchávací stanice měla technické vybavení pro zachycování sdělení a hovorů v luftwaffe a nacházely se co možná nejbližší Německu či okupovaným zemím. Ruth byla podle popisu své práce lingvistkou, bez výcviku na dešifrování nepřátelských kódů, což bylo doménou Vládní kódovací a šifrovací školy. Nicméně ženy jako ona si osvojily schopnost rozlišovat nuance v jazyce, jímž němečtí piloti komunikovali jak mezi sebou, tak se svými pozemními řídicími pracovníky, kteří určovali jejich kurz, nadmořskou výšku a orientaci. Díky pomoci lingvistek se daly měnící se kódy Němců rozluštit, poněvadž jejich metoda kódování, jako například podle dívčích nebo ptačích jmen, se dala snadno odhalit. Když byl nějaký pilot luftwaffe sestřelen a jeho letadlo vypátráno, bylo to považováno za úspěch. Jak on, tak materiál nalezený v havarovaném letounu, jako třeba deníky, dopisy, úřední a osobní doklady, byly důkladně prozkoumány. Často z nich vzešly důležité rozvědčné údaje o nejnovější technice používané na palubě letadel, o komunikačním systému luftwaffe a duševním rozpoložení nepřítele. Někteří váleční zajatci byli přemluveni ke spolupráci s Brity. Tyto rozvědčné údaje měly také význam pro válečný úspěch.²¹

¹⁹ TESSA STONE, „Creating a (gendered?) military identity: the Women's auxiliary air force in Great Britain in the second world war“, *Women's History Review*, sv. 8, 4, 1999, s. 605–624.

²⁰ Ruthin spis z vojenské služby; MARK MAZOWER, *What You did Not Tell*, kapitola 17.

²¹ AILEEN CLAYTON, *The Enemy is Listening*, s. 47–83; HELEN FRY, *The M Room: Secret Listeners who Bugged the Nazis in WW2*, Marranos Press, London 2012, s. 34–39; GEOFFREY PIDGEON, *The Secret Wireless War. The Story of M16 Communications 1939–1945*, Arundel Books, Richmond (VB) 2008, SINCLAIR MCKAY, *The Secret Listeners: How the Y Service Intercepted German Codes for Bletchley Park*,

Se sluchátky na uších otáčely pracovnice WAAF ciferníky na svých přístrojích ve dne i v noci během šestihodinových směn, kdy zapisovaly každé slovo, číslo a sdělení, jež zaslechly na rádiových vlnách. „Berta, berta fünf,“ vylovila Ruth z paměti jedno ze sdělení, které si chvatně zapsala a předala důstojníkům sedícím ve velké místnosti u rozměrného stolu, kde před nimi byly rozloženy mapy a kde zaznamenávali zprávy, interpretovali je a podnikali kroky k lokalizaci německých bombardérů, které měly v úmyslu zaútočit na cíle v Británii. Když předané sdělení umožnilo nějakému pilotovi sestřelit nepřátelský letoun, odposlouchávací stanice se rozezněla hlasitým „hurááá“.

Stávalo se, že dvě nebo tři ženy poslouchaly na téže frekvenci několik Němců, kteří se vzájemně domlouvali. Při přepisu do normálního písma se nemusely shodnout na významu této komunikace. Nemohly marnit vzácný čas debatováním o správném výkladu, přičemž velitelé eskadry se předával pouze jeden přepis. Jedna z nich vzpomínala:

„Často jsme dostávaly jako pisatelky křeče, jelikož jsme musely používat jistou formu těsnopisu, abychom všechno, co jsme vyslechly, dostaly co nejdřív na papír, a pokud se musela tužka ořezat, nebo některá nemohla z nějakého důvodu psát, nastávala panika, dokud jsme nenašly nějakou jinou. Po deseti minutách takového škrábání jsme měly asi dvacet minut, abychom to čitelně přepsaly a odeslaly.“²²

Poté, co Ruth přešla do odposlouchávací stanice, nemohla udržovat styky se svými přáteli v Londýně a nejspíše ani s otcem. Více než dva roky nemohla prozradit, kde bydlí a co dělá. Ruth patrně musela tak jako ostatní podepsat dokument o úředním tajemství, v němž se zavázala, že na třicet let zachová mlčení o své válečné činnosti. O schůzkách s dalšími nápadníky nemohla být řeč. Ale i tak navazovala nová přátelství v jinak hermeticky uzavřeném světě, kde se utvořilo jakési rodinné společenství. Peníze, které dívky vydělaly, nebylo moc za co utrácet – leda za cigarety, zákusky a líčidla. Ruth tu začala kouřit a zůstala náruživou kuřačkou po celý život.

Aurum, London 2012, s. 6; Benito Operation Report no. 7, NA, AIR 40/2242; KEVIN JONES, „From the Horse's Mouth: Luftwaffe POWs as Sources for Air Ministry Intelligence during the Battle of Britain“, *Intelligence and National Security*, 15, 4, 2008, s. 60–80, DOI: 10.1080/02684520008432628.

²² DALMA DARNLEY TAYLOR, „Intelligence WAAF's in 'Y' Service“, *BBC WW2 People's War*.

Ministerstvo letectva si bylo vědomo své povinnosti coby strážce svých ženských pracovnic a na mnoha schůzích se debatovalo o tom, jak se co nejlépe postarat o příslušnice WAAF. Ministerstvo podporovalo sporty. Při výletech do okolí se velmi osvědčila jízdní kola. Občas ženy zašly do biografu, na koncert nebo na nějaký divadelní kus předvedený armádními divadelními soubory. O Vánocích se konaly večírky a dobročinné návštěvy dětí v nemocnicích. K oddechu jim sloužila společenská místnost s rádiem, pingpongovým stolem a občas tu byl i prostor k tanci. Ženy si nesměly svléknout uniformy, což jim podle mínění některých přinášelo nevýhodu ve srovnání se ženami v dámských šatech a lodičkách s podpatky. Na tanečních večířkách bývaly ženy zpravidla v přesile proti mužům. Nic z toho Ruth nevadilo. Během těch více než dvou let, kdy byla příslušnicí WAAF, byla na svou uniformu hrdá. Dlouhá léta si doma v Praze schovávala vojenskou čepici a nárameníky, které jí připomínaly zářivé chvíle jejího života.²³

Když nehrozilo nebezpečí nepřátelských letadel, příslušnicím WAAF připadalo zábavné naslouchat tajně v noci soukromým hovorům v kabinách německých pilotů. Posluchačky byly zasvěceny do jejich vyprávění o přítelkyních, o jejich plánech po konci směny nebo o městě, které chtějí navštívit. Když bylo špatné počasí, takže se lety musely na obou stranách zastavit, naladily se na německé ponorky u východního pobřeží. Odposlouchávaly hovory o posledním jídle námořníků na břehu, což vedlo k tomu, jak vzpomínala jedna posluchačka, „že jsme dostaly chuť. Kvůli příběhům o posledních hodinách strávených s jejich ženami nám naskakovala husí kůže!“ Nadřizení však takové nepřístupnosti rychle zarazili.²⁴

Pracovat jako lingvistka na stanici „Y“ bylo jak zábavné, tak stresující. Po příchodu ráno na směnu musela Ruth nejprve zjistit, jak vypadá rozvrh bojových akcí pilotů RAF na daný den, což vedlo k očekávání německé odvety. Ke každodenní výstroji patřila sluchátka, která některým lingvistkám způsobila potíže se sluchem. Noční směny byly namáhavé. Když měly příslušnice WAAF volno, musely během dne dohánět

²³ BERYLE ESCOTT, *The WAAF. A History of the Women's Auxiliary Air Force in the Second World War*, A Shire Book, England 2003, s. 20–27; TESSA STONE, „Creating a (gendered?) military identity“, s. 605–624; R. T., *kazeta* 016, ŽMP.

²⁴ MAX HASTINGS, *The Secret War. Spies, Ciphers, and Guerrillas 1939–1945*, HarperCollins, New York 2017, s. 47–53.

spánek. Vyžadovaly se šestihodinové směny, ale pokud zrovna probíhal odposlech kódovaných zpráv, práce se nemohla přerušit, a tak někdy pracovaly i déle. Po vyčerpávající šichtě odpočívaly v ubytovně pro patnáct žen i víc, kde měla každá svou vlastní postel a stolek. V dřevěných vojenských barácích nebo cihlových kasárnách byla obvykle zima, přičemž palivo bylo na příděl. Koupelny a záchody se nacházely daleko a kolem pobíhaly krysy a myši. Umývárny a sprchy byly společné, voda na koupání byla omezena. Mužské a ženské příbytky byly zvlášť a jejich oddělení se přísně sledovalo.²⁵

V říjnu roku 1943 byli pracovníci odposlouchávací stanice zacvičeni v nové metodě zachycování nepřátelských hovorů. Dostala přezdívku „hlasy duchů“. Lingvisté se naladili na frekvence luftwaffe a vydávali se za německé velení letectva. S použitím vysílače o tak vysokém výkonu, že sahal daleko na nepřátelské území, vnikali speciálně vybraní muži a ženy do spojení luftwaffe a dávali německým pilotům pokyny, aby vystoupali do určité výšky, nebo lživá varování o počasí, aby je přiměli přistát. Piloti učinili vše, co jim domnělé pozemní středisko doporučilo. Přízvuky, nuance, rytmus řeči a místní intonace v němčině byly naprosto nezbytné, aby se předešlo prozrazení. Falešné souřadnice nebo nesprávné cíle dezorientovaly piloty nad Lamanšským průlivem – ošálily je, aby si mysleli, že země pod nimi je Belgie, nikoli Sussex. Falešné rozkazy často umožnily britským pilotům své protivníky sestřelit. Když velení luftwaffe tento trik prohlédlo, vydalo svým pilotům a pozemnímu řídicímu personálu nové kódy, které se musely znovu rozluštit.²⁶

Ruth se stala jedním z hlasů duchů. Během vyprávění těchto zážitků zářila. Když seděla vedle britského navigátora, který manipuloval s přístroji za použití německých kódů k umlčení německého pozemního návodčího, Ruth naváděla pilota luftwaffe k letu v takové či takové výšce. Měl sledovat jistý konkrétní kurz, aby ho britský pilot mohl napadnout: „Německá letadla letěla tam, kam jsem jim řekla.“²⁷ Jedna autorka rozhovorů s Ruth byla natolik udivena tímto příběhem, že se pozastavila a zeptala se jí: „Okamžik, ty jsi je tedy navigovala proti britským letadlům?“ Ano, odvětila Ruth. Německé piloty naváděla tak, aby na ně

²⁵ BERYLE E. ESCOTT, *The WAAF*, s. 27–36; Ruth Tosková, USC Shoah Foundation Institute, Praha, 23. září 1996, cvika 2.

²⁶ SINCLAIR MCKAY, *The Secret Listeners*, s. 10–14, 99n.; R. T., kazeta 016, ŽMP.

²⁷ R. T., kazeta 016, ŽMP.

Britové mohli narazit a sestřelit je. Při rozhovoru na stanici BBC v roce 1977 vzpomínala na jednu takovou akci:

„Jednoho dne jsem tohle dělala a přidělili mi letoun, čirou náhodou ty německé holky na druhé straně samozřejmě zareagovaly, protože to slyšely a taky slyšely, že je tam na téže frekvenci další takzvaný nepřátelský hlas. A ony řekly, tohle je *eine Feindstimme, eine Feindstimme*, tohle je nepřátelský hlas, nepřátelský hlas, neposlouchejte ho, neposlouchejte ho. My jsme zase řekly *wir sind die echte Stimme*, my jsme ten pravý hlas, poslouchejte nás, takže nakonec byl jejich pilot úplně zmatený a nevěděl, kdo je kdo. Ale jednou se stalo, že jeden Junkers 88 letěl přes La Manche a já dostala přesný kurz a výšku, abych ho navedla nad ostrov Wight. Udělala jsem to a kapitán říkal, víte, *fliegen Sie Honey achtzehn, caruso sechszwanzig*, a tak podobně, a najednou jsem s ním ztratila kontakt. Takhle to vypadalo. Pár hodin nato jsem se dozvěděla, že ho hlídka RAF nad ostrovem Wight sundala.“²⁸

Tento jedinečný, legendární příběh Ruth opakovala mnohokrát. Chtěla zdůraznit, že její příspěvek k válečnému úsilí byl skutečný, že tancování, biografy a mládenci, po nichž se jí stýskalo, neměly valnou cenu ve srovnání s tím, co bylo životně důležité.

Konec války

Válka vyčerpávala a postupně oslabovala německou válečnou mašinerii. Společná síla britských a amerických armád spolu s vojsky dalších západních Spojenců převážila hmotné zdroje Německa a přinesla vyhlídku na jeho pád. Válka však ještě nebyla u konce. Churchillovým cílem nebylo zabít každého Němce, nýbrž dovést válku k vítěznému konci „za cenu snesitelnou pro britský lid“. Jeho dalším cílem bylo zabránit likvidaci britského impéria a třetím, který nebyl zjevný, zajistit, aby německou hrozbu Británii nevystřídala hrozba sovětská.²⁹

²⁸ Ruth v rozhovoru s Olgou Sommerovou, Praha, 2007; Ruth Tosková in: *The Secret War* (Tajná válka), televizní seriál (BBC TV a Imperial War Museum), 1977, 1.27.18–1.28.15.

²⁹ PETER LONGERICH, *Goebbels*, s. 567–615; NIALL FERGUSON, *Válka světa. Dějiny věku nenávisti*, přel. Zuzana Gabajová, Academia, Praha 2008, s. 483n.

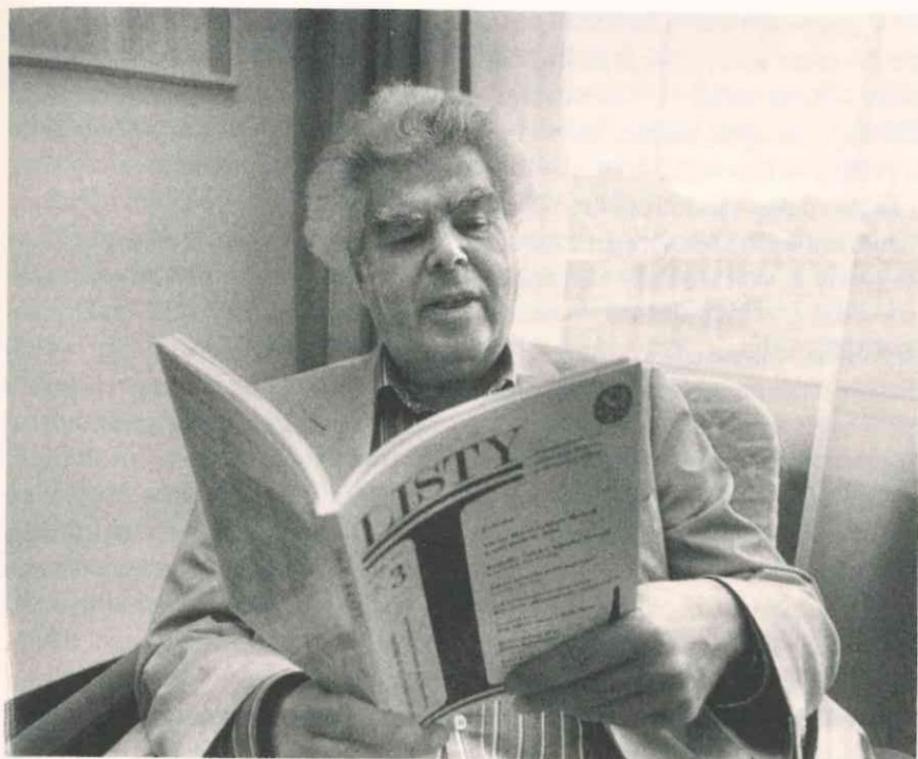
Listy se začaly vydávat v lednu 1971. Nebylo žádné tajemství, že vznikaly v Římě, byly pašovány do Československa a že jejich fungování řídil Pelikán. Normalizační režim bez meškání aktivoval zdroje i triky, jak proti tomuto časopisu v Československu zakročit, a nastražil úskoky na druhé straně hranic. Každý, kdo tento časopis vlastnil, každý, kdo byl přistižen, jak ho připravuje, každý, kdo ho rozšiřoval a opisoval jeho články, byl obviněn z podvracení republiky, narušování světové socialistické soustavy, útoku na mír a porušování ústavy. *Listy* v letech 1971–1989 skutečně dokumentovaly stav národní kulturní a politické katastrofy, přičemž bojovaly za její překonání.

Poslání

„Proč nesmíme mlčet?“ – tak zněl startovní výstřel *Listů*. Časopis oslovoval především čtenáře v Československu, které ujišťoval, že bude pokračovat v hájení hodnot pražského jara a demokratického socialismu poté, co sovětské okupanti a jejich pomahači umlčeli svobodný tisk a potlačili duchovní a literární projevy, které nejsou v souladu s normami nadiktovanými vládou. Časopis byl hlasem československé socialistické opozice v exilu a současně fórem pro společnost, aby vyjádřila nevoli k nenormálnímu režimu. Každé číslo čtenáře nabádalo: „Přečtěte a pošlete dál svým známým.“ Samo o sobě přečtení *Listů*, které dala vláda na index, bylo činem odboje a vzdoru vůči komunistickému autoritářskému režimu.¹

Ale Pelikán nemohl časopis vytvářet a rozesílat sám. Skupina, kterou kolem sebe zformoval, sestávala ze čtyřicátníků nebo lidí, kteří nedávno překročili padesátku. Ženy – až na Ruth – byly přibrány později. Všichni tito muži hráli před emigrací význačnou roli v politice nebo ve sdělovacích prostředcích, bývali dlouholetými členy komunistické strany a byli aktivní v reformním hnutí roku 1968. Počáteční halasné

¹ „Proč nesmíme mlčet?“, *Listy*, leden 1971, 1, s. 1n.; „Socialistické hnutí čs. občanů“, 3–5; DUŠAN HAVLÍČEK, *Listy v exilu*, Burian a Tichák, Olomouc 2008, s. 19; FRANCESCO CACCAMO, „Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním. Exilový časopis *Listy*“, *Soudobé dějiny*, sv. 20, 3, 2013, s. 345–378; JIŘÍ PELIKÁN – DUŠAN HAVLÍČEK, *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy: Korespondence 1969–1989*, Burian, Tichák, Olomouc 2013, Pelikán Havlíčkovi, Řím, 2. dubna 1970, s. 19n., Havlíček Pelikánovi, Ženeva, 11. října 1970, s. 29–31; KRISTINA ANDĚLOVÁ – JIŘÍ SUK – TOMÁŠ ZAHRADNÍČEK, *Pro nás dějiny nekončí. Politická práce a myšlení levicového exilu (1968–1989)*, Argo, Praha 2023. První dvě vydání *Listů* zjevně vyšla v roce 1970.

Jiří Pelikán

volání po založení politické strany bylo zavrženo jako nepraktické, ale totéž neplatilo o cíli bojovat za změnu režimu. Jejich výzbroj sestávala z idejí, jejichž vznik, formulace a publikace měly sloužit tomu, aby se uchovala a šířila kultura, která v Československu přežívala jen za mimořádně obtížných podmínek.

Pelikán a jeho přátelé informovali skrze články a rozhovory o dění v Československu a zemích sovětského bloku. Vzali si za úkol vysvětlovat vládám, politickým činitelům, přátelům z východní a střední Evropy a vůdcům západních komunistických stran, co znamenalo pražské jaro. Takto vyvraceli propagandu, kterou vláda ve vlasti používala proti němu. Pokládali za zásadní mezinárodní solidaritu a spojení, aby se postupně podrylo panství Sovětského svazu nad zeměmi východní a střední Evropy. Kdykoli se objevily nějaké projevy solidarity, *Listy* přenášely jejich význam do vlasti, aby budily optimismus a aby se takové události zřetelně zařadily do širšího mezinárodního kontextu studené války.

V roce 1971 mělo každé číslo časopisu čtyřicet stránek, jeho rozsah se do roku 1988 zdvojnásobil. Byl to dvouměsíčník, který se obvykle tiskl v Itálii, někdy v Německu. Pokoušel se o nalezení rovnováhy mezi články psanými doma, které vyslovovaly to, o čem se psát nesmělo, a články informující čtenáře ve vlasti o dění, které se vztahovalo k Československu a k němuž čtenáři neměli přístup. Teorie a polemiky byly většinou vyloučeny ve prospěch výměny nezbytných informací. *Listy* se psaly česky a někdy slovensky. Jejich vliv na čtenáře mimo Československo byl omezený. Ve snaze zajistit, aby nejdůležitější články vešly v širší známost, Pelikán dal některé z nich přeložit a vydat v angličtině, francouzštině, němčině a italštině. Ruth a Vladimír, kteří tehdy pracovali v monitorovací službě BBC, fungovali ve svém volném čase jako ochotní překladatelé.

Po dobu existence *Listů* v exilu bylo cílem časopisu dostat se k co nejvíce čtenářům v Československu. Za náročných okolností museli redaktoři komunikovat s autory, organizovat doručení informací a článků přes hranice a postarat se o to, aby byly k dispozici finance k placení provozu. To byly složité a choulostivé problémy. Trvalo jistou dobu, než byly zavedeny, vyzkoušeny a potom udržovány mechanismy oběhu. Bylo nutno dbát na to, aby se nedal určit původ československých článků, a neohrozit bezpečí jejich autorů. Pronásledování občanů aktivních v odporu proti režimu a spolupracovníků *Listů* bylo vytrvalé, takže spiklenecké metody a taktika byly k produkci a distribuci časopisu naprosto nezbytné. Pelikánovou doménou bylo získávání a rozdělování peněz na provoz časopisu.²

Co znamenaly *Listy* pro čtenáře v Československu? Pelikán si kladl tuto otázku, na kterou neměl spolehlivou odpověď, jelikož se nedaly provést žádné výzkumy veřejného mínění. Ale o desátém výročí časopisu v roce 1980 poskytla jisté odpovědi Jiřina Šiklová, zapojená do konspirativní distribuce *Listů* a šíření jejich článků doma i v cizině, což jí rok poté vyneslo zatčení. Jako socioložka, které normalizační režim zakázal pracovat v její profesi, byla Šiklová častou přispěvatelkou časopisu pod pseudonymy, které si vybírala podle názvů různých řek. Její hodnocení zdůrazňovalo důležitou skutečnost, že lidé časopis čtou, a pokud ho mají, předávají ho dalším. Patřit do zakázané sféry

² PETR ORSÁG, *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016, s. 133–176.

bylo projevem toho, že čtenář porušil podřízenost normalizačnímu režimu. Půjčovat *Listy* znamenalo překonat strach, demonstrovat, že někdo patří do potlačovaného společenství, a ukázat důvěru v člověka, kterému se časopis půjčoval. V časopise se daly získat informace, které protičerily režimním lžím. Pronásledování obětí bez možnosti právní ochrany bylo tak obudné, že když *Listy* zaznamenaly, že byl někdo vyslýchán kvůli článkům zveřejněným v roce 1968, bylo to chabou satisfakcí. Časopisu se dařilo udržovat dialog vedený přes hranice jen s velkými obtížemi, odrážely se v něm protichůdné výklady událostí. Účastníci těchto dialogů si museli dávat pozor, aby na sebe nepřivolovali represe ministerstva vnitra. Šiklová si cenila článků, které si všimly toho, o čem orgán komunistické strany *Rudé právo* nepsal. Ideje *Listů* dosáhly až do vládních kruhů při probírání hospodářských otázek nebo politiky Sovětského svazu. I když to sotva kdo předvídal, *Listy* posilovaly čtenáře, sdružovaly lidi různého ideologického zabarvení a poskytovaly jim morální podporu. Kéž by se mohlo posílat a číst víc čísel, kéž by jich obíhalo víc.³

Trvalou hrozbu představoval průnik StB do sítě spolupracovníků *Listů*. Důvěra mezi nimi byla prioritou. Pelikán lidem důvěřoval, dokud se neprokázalo, že nejsou jeho důvěry hodni. Jedním z jeho spolupracovníků byl Jan Kavan, který byl též Ruthin a Vladimírův známý v Anglii. Kavan jako studentský předák na sklonku 60. let a zejména v roce 1968 usiloval o mezinárodně uznané postavení na obou stranách hranice, jak v Anglii, kam se odebral na studia, tak v Československu po invazi. Kavan se narodil v Anglii anglické matce a českému otci komunistovi, který byl obětí brutální perzekuce při procesu se Slánským. Ta mu krátce poté, co vyšel z vězení, zkrátila život. Kavan se domníval, že po debaklu pražského jara má sehrát významnou roli. Ve spolupráci s československou tajnou policií spatřoval způsob, jak se udržovat ve středu zájmu na obou stranách hranice – takto aspoň načrtl svůj plán.

Kavan chtěl po vstupu na Oxfordskou univerzitu a potom na Londýnskou školu ekonomie a politických věd zůstat v Anglii legálně, aby mohl podle potřeby cestovat do Československa. K tomu byla nezbytná

³ JIŘINA ŠIKLOVÁ (pseudonym GEORGE MOLDAU), „Co pro nás doma znamenají *Listy* (Několik postřehů k 10. výročí)“, *Listy*, únor 1980, 1, s. 7n.; MICHAL PLZÁK – MAGDALENA ČECHLOVSKÁ (edd.), *Jiřina Šiklová bez ohlávky*; VILÉM PREČAN (ed.), *Kočka, která nikdy nespí II / The Cat Who Never Sleeps II*, James H. Ottaway, Jr., Praha 2015.

vstřícnost úředních míst. V Anglii vynikl jako mluvčí československých studentů. Všichni emigranti stanuli v roce 1969 před volbou, zda se vrátit do Československa. Československá vláda rozhodla, že kdyby odmítli, porušili by tím zákon a jejich povolení a pas by už nebyly obnoveny, někteří by byli v nepřítomnosti odsouzeni do vězení a jiní zbaveni československého občanství, pokud by si své postavení v cizině „nenormalizovali“. Nic z toho nezapadalo do Janových úmyslů. Jeho strategie spočívala v tom, že bude československé orgány udržovat ve víře, že usiluje jenom o studium v Anglii a posléze o návrat do Československa a že rozhodně nemá v úmyslu emigrovat.⁴

Kavan alias Kato hodlal přesvědčit ty, kdo by mu mohli věnovat přízeň na československém velvyslanectví, že mu leží na srdci státní zájmy, a tak musel předvést, že podporuje normalizační režim. Souhlasil, že bude dodávat informace o činnosti československých studentů a že je bude přemlouvat k návratu domů. Zavázal se, že bude předávat údaje o nové i staré vlně emigrantů a bránit tomu, aby českoslovenští studenti uspořádali demonstraci o výročí invaze v srpnu 1969. Nadřízené orgány zpravil o Pelikánově příjezdu do Londýna, aby tam propagoval knihu o mimořádném sjezdu KSČ, toho sjezdu, který se sešel navzdory invazi a zvolil legitimní členy nejvyššího vedení komunistické strany. Na ukázkou, že jedná v dobré víře, Kavan zakročil v lednu 1970 v Národním svazu studentů (*National Union of Students*) proti podpoře demonstrace československých a britských studentů k výročí úmrtí Jana

⁴ Následující stránky vycházejí z dokumentů zveřejněných in: PŘEMYSL VACHALOVSKÝ – JOHN BOK, *KATO. Příběh opravdového člověka*, J. W. Hill, Praha 2000 (dále v poznámce jako *KATO*). Jejich výklad je můj. Znáám archiv, z něhož byly dokumenty čerpány, byla jsem jednou ze studentek v Londýně a stanula jsem před týmiž existenčními dilematy jako Kavan, ale vyřešila jsem je jinak. Viz též ROSEMARY KAVANOVÁ, *Cena svobody. Život Angličanky v Praze*, přel. Bronislava Müllerová, Brána, Praha 2017; kniha Rosemary Kavanové je svědectvím o jejím životě a zároveň je to pokus matky zahladit stopy svého syna.

Zachystal (František Zajíček), „Kato je názoru, že spolupracuje pro MZV, jak s ním bylo v Praze dojednáno a tuto linii budu přísně dodržovat ve styku i já“, československé velvyslanectví, Londýn, 8. dubna 1969; „Záznam. Kato – čs. student v Oxfordu“, Londýn, 8. dubna 1969, s. 118n.; a poznámka podepsaná Kavanem, Londýn, 2. dubna 1969, v níž stálo, že obdržel 30 liber, *KATO*, s. 115; major Pavlásek (Stanislav Patejdl), „Záznam ze schůzky s Kato“, Londýn, 13. května 1969, *KATO*; Karhan (Josef Kalina), Londýn, 15. června 1969, *KATO*, s. 170; Čelanský (Stanislav Melichar), telegram, Londýn, 25. listopadu 1969, *KATO*, s. 256; „Pro soudruha Zachystala“, Praha, 3. prosince 1969, *KATO*, s. 261; Čelanský, Londýn, telegram, 5. prosince 1969, *KATO*, s. 262. Kavanovu zprávu může podepřít Pelikán ve svém dopise Havlíčkovi, Londýn, 12. listopadu 1969, in: JIŘÍ PELIKÁN – DUŠAN HAVLÍČEK, *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy*, s. 12n.; Čelanský, Londýn, telegram, 5. prosince 1969, *KATO*, s. 262.

Palacha. Argumentoval tím, že je to „čistě československá záležitost“.⁵ Pelikán byl znovu v Anglii poté, co dokončil a publikoval dlouho očekávanou zprávu komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949–1968, která pracovala během roku 1968, ale po invazi byla dána k ledu. Tato kniha nemohla v Československu vyjít, a tak Pelikán zařídil anglický překlad a vydání. V dubnu roku 1970 byli Ruth a Vladimír k ruce Pelikánovi, který se v Londýně nevyznal, a všude ho prováděli. Kavan se o této akci dozvěděl a informoval o ní na velvyslanectví.⁶

Jak tehdy, tak i v jiných případech byla Kavanova spolupráce odměněna menšími obnosy peněz, jichž měl, tak jako většina studentů, poskrovnu. Kavanovo povolení zůstat v Anglii bylo v srpnu 1970 prodlouženo na celý školní rok. Něco takového se nikomu jinému nepovedlo. Nicméně v důsledku toho vyvstalo podezření jak doma, tak ve Velké Británii, že je možná spjat s StB. Jelikož další prodloužení jeho pobytu v Anglii by odhalilo jeho spolupráci, ministerstvo vnitra ho zamítlo.⁷ Jan přestal spolupracovat – možná to byla jeho odveta.

Dalším krokem Jana Kavana bylo zažádat o legální emigraci. Ministerstvo vnitra ji zablokovalo. Jeho bilance byla kladná, byl to užitečný spolupracovník, ale nyní ho ministerstvo vnitra vydíralo tím, že blokovalo jak jeho, tak matčinu legální emigraci, dokud se Kavan neuvolí svou spolupráci obnovit. Odposlechem telefonních hovorů mezi jeho matkou v Praze a Janem v Londýně se ministerstvo vnitra dozvědělo, že se oba finančně angažují při pomoci lidem pronásledovaným režimem. Rodině Kavanových byla nakonec legální emigrace

⁵ PŘEMYSL VACHALOVSKÝ – JOHN BOK, *KATO*, Čelanský, telegram, Londýn, 9. ledna 1970, s. 279.

⁶ PŘEMYSL VACHALOVSKÝ – JOHN BOK, *KATO*, Zachystal, „KATO záznam o schůzkách“, Londýn, 27. ledna 1970, s. 290–292; Foltýn (Josef Konečný), Londýn, 24. dubna 1970, s. 359. Viz JIŘÍ PELIKÁN (úvod a závěr), *Tanky proti sjezdu. Protokol a dokumenty XIV. (vysočanského) sjezdu KSČ*, Europa-Verlag, Vídeň 1970; JIŘÍ PELIKÁN (úvod a závěr), *Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–1968)*, Europa Verlag, Vídeň 1970. Nakonec vyšla anglicky jedna verze této knihy jako *The Czechoslovak Political Trials 1950–1954. The Suppressed Report of the Dubček Government's Commission of Inquiry, 1968*, Stanford University Press, Stanford (California) 1971; Pelikán Tskovi, Řím, 24. června 1970, oa.

⁷ PŘEMYSL VACHALOVSKÝ – JOHN BOK, *KATO*, Skořepa (Jan Štežno), „Jan Kavan – poznatky o údajné spolupráci s československou rozvědkou“, Praha, 5. května 1970, s. 365–367; pro souduhu Zachystala, podpis nečitelný, Praha, 18. května 1970, s. 371n.; major Čepelák (Václav Červený), „Rozbor a návrh na další postup v případě DS-Kato“, Praha, 9. března 1970, s. 320–323.

odepřena. Rosemary Kavanová uvízla v Praze a teprve útěk z Československa v prosinci 1971 jí umožnil opět se sejit s oběma svými syny v Anglii.⁸ Kavan už československé orgány nepotřeboval, ale chtěl zůstat aktivní v okruhu lidí, kteří spolupracovali při formování socialistické opozice v exilu.

Kavan Pelikána ujistil, že jeho kontakty na Československo a zpět jsou důvěryhodné, a tak vydavatel *Listů* připustil, aby se Kavan stal jedním z jeho spolupracovníků. Pelikánova pracovní metoda spočívala v přísném oddělování informací a úkolů. V Anglii se zformovalo volné sdružení, které Kavana přijalo. Vladimír a Ruth neměli tušení o Kavanových pochybných kontaktech s československým velvyslanectvím, a tak neviděli důvod, proč by s ním neměli spolupracovat. Ve Švýcarsku Pelikán spoléhal na Dušana Havlíčka, ve Švédsku na Zdeňka Hejzlara a v Německu na Adolfa Müllera a další pomocníky, z nichž sestávalo původní jádro, které vydávalo časopis a dávalo ho tisknout. O kanálech šíření věděl jen málokdo. Protože Kavan zajistil jeden tajný kanál k zasílání materiálů, a dokonce jedné kopírky do Československa, Pelikán mu prozradil kontakty k šíření *Listů*, případně další informace, kam by se měly roznášet. Někdy tyto akce skončily dobře, kdežto jindy se nepovedly, ale u každého nezdaru Pelikán usoudil, že to patří k povaze tohoto rizikového podnikání.

Spolupracovníci časopisu měli vlastní zaměstnání, někteří byli placeni lépe než druzí; za svou redakční práci nedostávali žádnou odměnu. Veškeré peníze, které Pelikán obstaral a nebyly vynaloženy na produkci časopisu, byly posílány autorům v Československu. Lidé redigovali články *Listů* ve svém volném čase, a jelikož všichni pracovali, neměli ho nazbyt. Nicméně pro většinu z nich znamenalo psaní pro časopis a spolupráce s ním vyplňování duchovní a politické prázdnoty

⁸ PŘEMYSL VACHALOVSKÝ – JOHN BOK, *KATO*, Zachystal, „KATO žádost o vystěhovalceký pas do GB“, Praha, 16. října 1970, s. 416n.; Zachystal, „Záznam“, Praha, 9. února 1971, s. 432n.; poručík Pantůček (Vlastimil Ludvík), „Návrh na další postup“, 5. března 1971, s. 434–440; Zachystal, „Záznam“, Praha, 12. května 1971, s. 441n.; Zachystal, „KATO pokyny pro další postup“, Praha, 19. května 1971, s. 447–449; plk. Bohumír Molnár (Motejlek), „Kavanová Rosemary – zpráva“, Praha, 22. července 1971, s. 450n.; Čelanský, Londýn, 13. srpna 1971, s. 452, a 26. října 1971, s. 460. ROSEMARY KAVANOVÁ, *Cena svobody*, s. 276n.; PŘEMYSL VACHALOVSKÝ – JOHN BOK, *KATO*, PPLK. Albin Kozuch, „Jan Šling zpráva“, Praha, 11. ledna 1972, s. 470–473; Čelanský, „KATO-kontakt“, Londýn, 17. září 1971, s. 456–459; Pantůček, „Záznam“, Praha, 9. prosince 1971, s. 469; npr. Pantůček, „Vyhodnocení případu KATO“, Praha, 26. dubna 1973, s. 477–482. Jan Kavan Pelikánovi, pravděpodobně 1971, FJP, karton 10.

Rejstřík

17. listopad 1989 275, 350
Akční program KSČ 253
alija 121, 127
Amalrik, Andrej 292
Americký židovský spojený distribuční
výbor (AJDC) 184
Amnesty International 298
Andropov, Jurij Vladimirovič 330
Atlit 133–137, 142, 144, 176
Australská židovská pomocná společnost
(*Australian Jewish Welfare Society*) 196
- Bachrachová, Charlotte viz OrNSTEINOVÁ,
Charlotte
Benda, Václav 318
Beneš, Edvard 37, 40, 62, 63, 71, 83, 84
Bergen-Belsen 17, 93, 105, 106, 109, 110, 183,
185, 286, 365
Berlín 32, 45, 76, 84, 99, 103, 126, 164
berlínská zeď 22, 23, 241, 350
Bernadotte, Folke 110
Bílsko (dn. *Bielsko-Biala*) 30, 31
Borrelli, Fabio 277
Brázda, nakladatelství 228, 229
Brežněv, Leonid Iljič 239, 265, 277, 330,
332, 334
British Broadcasting Corporation (BBC)
62–64, 82, 276, 280, 290, 291, 293, 295,
298, 299, 306, 337
Britský výbor pro uprchlíky
z Československa (*British Committee
for Refugees from Czechoslovakia*) 46,
48, 50, 52, 202
Broadstairs 5, 54
Budapešť 123, 126, 129, 210
Buchenwald 171
Burckhardt, Carl 99
- Carr, Wilbur 47
Castro, Fidel 236, 238
Caversham (Caversham Park) 290, 291, 299
Coreliové, bratrance 220
Craxi, Bettino 331, 347
Cukrák 264
- Čáslavská, Věra 274
Čermák, Jiří 232, 233
Černěno, Konstantin Ustinovič 330
Černík, Oldřich 256, 267
Červený kříž 46, 99–101, 106, 110, 147,
153–155, 159, 165, 167, 171
Československá tisková kancelář (ČTK)
211
Český světeňecký fond pro uprchlíky
(*Czech Refugee Trust Fund*) 54, 122,
202
- Daladier, Édouard 39
Daneš, Ladislav 252, 254, 255
Dienstbier, Jiří 357
Dimitrov, Georgi 83, 84
Dolní Slezsko (Horní Lužice) 150, 155
Donne, John 336
Druckerová, Marieta (Markéta) 109, 111
Dubček, Alexander 248, 256, 259, 260–262,
265, 267, 268, 275, 277, 278, 287, 313,
314, 334, 346–349, 351, 353
Dunaj 121–126
„Dva tisíce slov“ 259, 260
- Edelstein, Jakob 99
Edmond, hrad 56–62, 65, 70, 72
Eichmann, Adolf 237, 238
Eisner, Jan 243

- Federální shromáždění 313, 353, 356
 Flusser, Vilém 19
- Garton Ash, Timothy 337
Gdyně 51, 52
Gedera, tábor 137
 Gelperinová, Anna 125
Gliwice 155
 Goebbels, Joseph 38
 Goldstücker, Eduard 355
 Gomułka, Władysław 254
 Gorbačov, Michail Sergejevič 330–336,
 345, 348, 351, 358
 Gottwald, Klement 84, 199, 204, 206
 Groll, Hynek 115, 171
 Groll, Kurt 17, 21, 22, 115–118, 122, 123,
 127, 130, 131, 134–136, 138, 141, 142,
 144–150, 153–159, 163, 164, 166–168,
 170–178, 183, 189–192, 194–198, 206,
 211, 244, 285, 286
 Grollová Anna viz Vítová, Anna (Anča)
 Grollová (roz. Löwová), Olga 115, 171, 172,
 189, 191, 192, 198
 Grösser, Josef 280
 Guevara, Ernesto (El Che) 235, 236
- Haifa* 131–135, 137, 138, 144, 150, 169, 170,
 178
Hamburk 17, 76, 93, 103–105, 109
 Hanzelka, Jiří 228
 Havel, Václav 313–318, 328, 329, 333, 334,
 336, 337, 344–346, 348–351, 353–355,
 357, 359
 Havlíček, Dušan 310, 325, 326, 334, 335,
 356
Havlíčkův Brod 15
 Havlová, Olga 346
 Hejzlar, Zdeněk 310
 Henderson, Neville Meyrick 45
 Henlein, Konrad 37, 38
Hitachdut jocej Českoslovakia 142
- Hitler, Adolf 36–41, 45, 56, 62, 63, 66, 71,
 73, 83, 99, 108, 145, 165, 217, 221, 222,
 244
 Hlas Ameriky, rozhlasová stanice 337
 Hoffmann, Chaim 170
 Hoffmann, Karel 264
Horní Slezsko 22, 151, 157, 163
 Huenigenová, Hedwig 58, 70
 Huenigenová, Heda 58
 Husák, Gustáv 313, 314, 332, 333, 351
- Chamberlain, Neville 39, 70, 119
 Charta 77 293, 294, 312, 315–321, 326–329,
 336, 344, 345, 348, 349, 352, 354, 355,
 356, 358–361, 363
 Chruščov, Nikita Sergejevič 230, 239
 Churchill, Winston 63, 73, 82, 83, 88, 291
- Italská socialistická strana 299, 324
- Jan Pavel II. 347
 Janouch, František 315, 330, 354, 355
 Jaruzelski, Wojciech 323
Jeruzalém 132, 133, 137, 142, 170, 175, 176,
 237, 372
 jišuv 120, 121, 143, 167
 Jonsen, Cyril 258, 279, 285
 Judt, Tony 322, 363
- Kadlec, Josef 143
 Kafka, Albert 220
Kalamata 145–147, 153
Katovice 48, 50, 51
 Kavan, Jan 307–310, 321, 322, 358
 Kavanová, Rosemary 307, 309, 310
 Kazan, Elia 243
 Kennan, George 49
 KGB 256, 330, 354
 Kindertransport 48
Klet' 265–267, 281
 Klíma, Ivan 283

- Klub československo-britského přátelství
(*Czechoslovak-British Friendship Club*) 69,
70, 105, 200–202, 221, 348
- Klub za socialistickou přestavbu Obroda
348
- Kohl, Helmut 350
- Kolín nad Rýnem* 103, 323, 334, 335
- Kolman, Arnošt 292
- Komunistická internacionála (Kominterná)
84
- Komunistická strana Československa
(KSČ) 200, 237, 253, 257, 268, 308, 313,
334, 347
- Komunistická strana Itálie 331
- Konference o bezpečnosti a spolupráci
v Evropě v Helsinkách (helsinské
dohody) 293, 316, 330, 337
- Kopecký, Václav 200
- Kosta, Jiří 355
- Kovanda, Karel 357, 372
- Krakov* 17, 30, 50–52, 202
- Královské letectvo (*Royal Air Force*, RAF)
56, 74, 76–78, 80, 82, 85, 86, 103, 106,
146, 185, 206, 365
- Kriegel, František 250–252, 267, 268
- kubánská raketová krize 236, 237, 241, 297
- Kyncl, Karel 282, 283, 336
- La Manche* 82
- Lamsdorf* (dn. *Łambinowice*) 17, 151, 153,
155, 157
- Landovský, Pavel 315
- Laštovička, Bohuslav 224
- Levi, Primo 102
- Liemert, Franz 157, 158
- Listy*, časopis 19, 292, 299, 303–307, 310–
313, 315–331, 334–336, 338, 343, 344,
347, 348, 351, 353, 356, 359–362, 364
- Loebl viz Löbl
- Löbl, Eugen (také Eugene/Evžen Loebl,
Jančí Loebl) 54, 60, 70, 72, 200–203, 223
- Loeblová, Friederike (Fritzi) 60
- Lübeck* 110
- Lustig, Arnošt 16, 254
- Lysenko, Trofim Děnisovič 228
- Maděra, Vladimír 250
- Maeroff, Abraham 157
- Malmö* 520, 110
- Mandler, Robert 125
- Manchester* 217, 218, 220, 221
- Marshallův plán 193, 207
- Mařík, Miloš 219, 223
- Maříková (roz. Tosková), Helena 216–220,
223, 226, 227, 293
- Masaryk, Tomáš Garrigue 59, 257, 360
- Mazowiecki, Tadeusz 349
- Medek, Ivan 357
- Meopta 259, 261, 262
- Mexiko* 274, 286, 364, 366
- Mezinárodní svaz studentstva (MSS)
204–207
- Mikulovice* (dříve *Niklasdorf*) 155, 157, 158
- Mírov* 320
- Mladé Československo*, časopis 220, 221
- Mlynář, Zdeněk 262, 318, 319, 322, 323, 326,
331–334, 351, 352, 358, 364
- mnichovská dohoda 39–41, 45, 46, 70, 118,
217
- Montalbano, Giuseppe (Pippo) 248
- Moskva* 49, 83, 94, 262, 264, 265, 267, 292,
322, 330–333, 352
- Moučková, Kamila 233
- Müller, Adolf 310, 335
- Mussolini, Benito 39
- NATO 343
- Neruda, Pablo 236
- Normandie* 85, 222
- Občanské fórum 350–352, 356, 360
- Oglu, Avni 129
- Oglu, Kemal 129
- Opletal, Jan 275

- Orbis, nakladatelství 228, 229
 OrNSTein, Ignác 32, 34
 OrNSTein, Vilém (Willi) 29, 30, 32–36,
 38–41, 47–50, 52–56, 64, 65, 93, 94,
 96, 111, 183–188, 196–199, 286, 314
 OrNSTeinová (roz. Bachrachová), Charlotte
 32
 OrNSTeinová, Anna (Anka, roz. Ungarová)
 17, 29–32, 34–36, 45, 49, 55, 56, 64,
 65, 93–96, 98–106, 109–111, 183, 184,
 186–188, 191, 197, 198, 285, 286
 OrNSTeinová, Resi 34
 OrNSTeinová, Ruth viz Tosková, Ruth
Ostrava, Moravská Ostrava 49, 50
Osvětím (Osvětím-Březinka) 16, 17, 93,
 100–103, 105, 106, 109, 110, 126, 156,
 171–173, 215, 223, 254
- Palach Press 321
 Palach, Jan 278, 309, 346
Paříž 40, 85, 125, 178, 196, 207, 216, 275, 347
 Pavel, Josef 255–257, 265
 Pelikán, Jiří 19, 204, 205, 238–240, 274,
 276–278, 287, 288, 290, 292, 294, 295,
 299, 303–319, 321–330, 335, 344–351,
 358–364
 Penchenier, Georges 258
 Perl, Wilhelm 125, 126, 129
Pireus, přístav 145–147
Plzeň 204, 223, 240
Práce, deník 280–282
 pražské jaro 18, 23, 247, 250, 256, 261, 262,
 264, 267, 268, 276, 282, 287–289,
 295–298, 303–305, 307, 311–313, 318,
 323, 329, 331–334, 348, 352, 353,
 358–364
 Pražské jaro, hudební festival 234
 Prečan, Vilém 314, 315, 322, 325–329, 334,
 335, 337, 353, 356, 372
 Prečanová, Helena 315
 Prestes, Luis Carlos 236
 proces se Slánským 200, 229, 233, 253, 307
- Přemysl* 30, 31, 34, 36, 50, 52, 55, 56, 64, 94
 Radio Luxembourg (RTL) 258
 Rádio Svobodná Evropa 279, 337
 Radiotelevisione Italiana (RAI) 277
 Rahm, Karl 100
 Rajchart, Zdeněk 280–282
 Rathboneová, Eleanor 71
 Rattinger, Bedřich 226, 227
Reading 290–293
 Reagan, Ronald 324
 Rebenwurz, Hanuš 170
 Reiman, Michal 347
 Riegner, Gerhart 99
 Robeson, Paul 234, 235, 249
 Roosevelt, Franklin D. 47
- Saillant, Louis 207
 Sakarya, loď 127–137
Sambuca di Sicilia 247
 samizdatová literatura 344, 360
San, řeka 30, 94
Sarafand 134
 sbor ženistů britské armády 144, 167, 176
 Scammell, Michael 372
 Shoah Visual History Foundation 366, 372
 Scheur, Wolfgang 328
 Schwarzenberg, Karel 357
Sicilie 76, 98, 247, 248
 Slánský, Rudolf viz proces se Slánským
 Slánský, Rudolf, ml. 253
 Smetana, Bedřich 235
 Sommerová, Olga 364
 Soukup, Václav 352
 Spenser, Jeremy 286
 Spojenecká kontrolní rada 190
 Správa Spojených národů pro pomoc
 a obnovu (UNRRA) 190
 Smrkovský, Josef 261, 267
 Stalin, Josef Vissarionovič 71, 73, 83, 84,
 193, 204, 206, 230
Stalingrad 76, 98

- Státní bezpečnost (StB) 208–211, 232, 233, 238, 240, 244, 256–258, 267, 281, 282, 292, 295, 297, 298, 307, 309, 314, 316, 326, 338, 356, 358, 359, 365
- Suchý, Aleš 200, 201
- Sulina*, přístav 124, 126, 127–130
- Světová odborová federace (SOF) 207–211
- Svoboda, Ludvík 264, 268
- Sydney* 196
- Šalgovič, Viliam 256, 265
- Šik, Ota 260, 355
- Šiklová, Jiřina 306, 307, 328
- Šimon, Bohumil 250
- Škutina, Vladimír 320
- Šling, Otto 200–203, 206, 223, 253
- Šling, Jan 253
- Štern, Jan 362
- Tel Aviv* 135, 137, 170, 174, 175, 372
- Teplice* 32–34, 36, 38
- Terezín*, koncentrační tábor 17, 95–100, 102, 106, 109, 126, 171, 172, 184, 198, 223
- Terst* 117, 216, 220
- The Times*, deník 287
- Tigrid, Pavel 347, 348, 357
- Tichota, Jiří 235, 373
- Tichotová (roz. Tosková), Zdenka 335, 373
- Tilbury* 52
- Tosek (Taussig), Adolf 215, 216, 218–220, 223
- Tosek, Jan 226, 290, 291, 373
- Tosek, Lubomír 335, 373
- Tosek, Vladimír 18, 19, 21–24, 199, 211, 215–244, 247–267, 273–299, 303, 306, 307, 309–311, 313, 315, 318, 320–322, 324–328, 334–337, 344, 364–366
- Tosek, Vladimír ml. 224, 292
- Tosková (roz. Zykmondová), Libuše 223–225, 227, 236
- Tosková (roz. Ornsteinová), Ruth 17–19, 21–23, 30, 34–36, 39, 41, 45, 47–50, 52–62, 64–66, 69, 70, 72–82, 84, 86–88, 93, 104–106, 108–111, 115, 178, 183–192, 194–206, 208–211, 226, 232, 234, 242, 244, 247, 263, 267, 273–276, 278, 279, 282–287, 289–295, 298, 299, 303–307, 309–311, 313, 315, 318, 320–322, 324–328, 334–338, 353, 358, 363–367
- Tosková (roz. Wittlerová), Zdenka 216, 218–220, 223
- Trnovany* 32
- Uhl, Petr 318, 334, 361
- Ungar, Jakob 31
- Ungarová, Anna viz Ornsteinová, Anna
- Ungarowá (roz. Schmeidlerowá), Cecilie 31
- L'Unità*, periodikum 331
- Ústřední výbor Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) 227, 231, 234, 238, 250, 256, 258, 276, 309, 314, 318, 351, 352
- Vaculík, Ludvík 260, 315
- Valašské Meziříčí* 115–117, 123, 150, 154, 158, 168, 170, 171, 173, 189
- Veřejnost proti násilí 350–352
- Vít (Weinstein), Arnošt 172, 173, 175, 189–191
- Vítová (roz. Grollová), Anna (Anča) 172, 173, 175, 189–191
- Vítová, Věra 189, 366, 372
- Vltava*, řeka 255
- Vltava, rozhlasová stanice 265
- Warrinerová, Doreen 48
- Weinstein, Alfred 172
- Weinsteinová, Hana 172
- Weinsteinová, Lydia 172
- Weizsäcker, Richard von 350

Wittler, Kurt 220

Wittlerová, Zdenka viz Tosková, Zdenka

„Y“, služba 76–82, 85, 87

Zikmund, Miroslav 228

Zprávy, deník 278–280, 282

Žabotinskij, Ari 125–127, 129, 133

Žabotinskij, Vladimír 125, 128, 132, 136, 137

Ženevská úmluva o zacházení s válečnými
zajatci (ženevská konvence) 86, 153,
155, 156, 158

Ženské pomocné sbory při letectvu

(*Women's Auxiliary Air Force, WAAF*) 74,
76, 78–80, 85, 88, 106, 192, 201